

УДК 340.342

Л. Корчевна,доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

САМОДОСТАТНЯ МОТИВАЦІЯ У СФЕРІ ПРАВА

Демократична трансформація України в ліберально-демократичну й соціально-правову державу обумовлює необхідність дослідження принципів і цінностей нової реальності, яка виникає й розвивається в українському суспільстві сьогодні. Однією з таких «нових реалій» у теорії й практиці українського права є проблема самодостатньої мотивації.

У зв'язку із цим виникає питання щодо того, чи існує плідний креативний досвід вирішення такої проблеми в історії права, і якщо існує, то чи не варто ним скористатися, оскільки справжні теорії залишаються актуальними, навіть коли віддалені від нас часом.

З огляду на сказане метою статті є дослідження шляхів вирішення зазначеної проблеми з точки зору психологічного вчення про право. У такому контексті проблема самодостатньої мотивації в праві сучасними українськими правознавцями ще не досліджувалася.

Згідно з психологічним вченням про право природу права утворюють бланкетні емоції, які нормують поведінку в правовій сфері [1, с. 39–57]. Виходячи із цього засадничого положення, очевидним є те, що розв'язання проблеми самодостатньої мотивації психологи права пов'язують з вченням про бланкетні емоції. Бланкетні¹ емоції й утворюють «автономну мотивацію» в праві.

Л.І. Петражицький і його учні обстоюють теорію права у зв'язку з теорією моралі. Усі етичні явища вони поділяють на імперативно-атрибутивні (право) і сучасно імперативні (мораль). Етич-

ні й правові емоції мають деякі спільні риси, що дозволяє виявити один, вищий, який охоплює й ті, і інші імпульси, клас емоцій. Цей вищий (родовий) клас імпульсів Л.І. Петражицький називає емоціями обов'язку, належного, або етичними емоціями. Емоції обов'язку переживаються нами і спрямовують нашу поведінку [1, с. 39–45]. У зв'язку із цим Л.І. Петражицький говорить про «самодостатню, автономну мотивацію», «нормативні судження», «життя духу», «ідеальну свідомість». Отже, спільною ознакою моралі й права є нормативність.

Складовими елементами етичних емоцій є своєрідні пасивно-активні переживання, специфічні імпульси. Такі емоції мають певні характерні властивості.

1. Відповідні збудження й наміри мають своєрідний містично-авторитетний характер. Ці імпульси походять ніби із затаєного, відмінного від нашого буденного «Я», джерела («голос Божий», «голос совісті», «слухатися», «боятися совісті» тощо).

На думку Л.І. Петражицького, чужою, що вказані особливості етичних моторних подразнень впливають на мислення філософів і вчених та визначають характер і напрями їх інтелектуальної творчості в галузі етики. Основоположник моральної філософії Сократ говорив, як відомо, про вищий дух, демона, який підказує йому, яким чином він має поводитися. Геніальний мислитель, якого визнають найвидатнішим представником моральної, філософії нового часу, І. Кант обрав засадою свого вчення про мораль метафізичне

¹ Бланкетний – від фр. blanc – «білий», перен. – «порожній». Бланкетна норма – правова норма, яка надає державним органам, посадовим особам право самостійно встановлювати норми поведінки.

положення про існування особливого двійника до нашого емпіричного «Я». Інтелігібельне «Я» звертається до емпіричного «Я» зі своїми вказівками. Таку ж роль в ученнях інших філософів відіграють подібні різні метафізичні сутності: «природа», яку уявляють як вищу істоту, світовий «розум», «об'єктивний дух» тощо. Таким же є уявлення історичної школи юристів і різних сучасних юристів і моралістів про «народний дух», «загальну волю», «інстинкт роду», причому «рід», «загальна воля» уявляються чимось наділеним вищим авторитетом і піднесеним над індивідом і його індивідуальною волею [1, с. 48].

2. Для етичних емоцій характерно й те, що вони переживаються як внутрішня перепона свободі, як своєрідна перешкода для вільного вибору й неухильний тиск до заданої поведінки. У цьому відношенні етичні емоції подібні до наказів або заборон. Згідно з філософією І. Кантом метафізичний двійник звертається до нашого «Я» з «категоричним імперативом» [1, с. 47–56].

Л.І. Петражицький констатує, що в минулі століття філософи, моралісти та юристи вірили в існування всезагальних, вічних і незмінних обов'язків і норм; сучасні в це не вірять, вони вірять лише в існування часових та місцевих обов'язків і норм. Зокрема, сучасні юристи дивляться на вчення філософів права минулих часів про існування поряд із часовими й місцевими нормами права *ще іншого*, незалежного від певних звичаїв і місцевого законодавства, вічного й незмінного права, як на якусь нісенітницю, дивну помилку. На їх думку, існують тільки позитивні, місцеві й часові правові обов'язки й норми права [1, с. 56–57]. Цими міркуваннями Л.І. Петражицький розпочинає критику теорії позитивного права, а далі в § 16 під назвою «Непридатність права у юридичному смислі. У якості засади для побудови наукової теорії права» ця критика досягає неабиякої витонченості й гостроти.

Усе це свідчить про підтвердження тези про те, що головним джерелом гу-

манітарних цінностей для Л.І. Петражицького та його учнів була успадкована традиція у сфері права. У Давній Греції не лише було введено поняття особистої свободи й приватної власності, а й виявлено, що вони є невіддільними один від одного. Це відкриття привело до створення першої цивілізації вільних людей. У Римі на основі приватного права було створено порядок, який гарантував римським громадянам самореалізацію в умовах свободи й рівності. На основі приватної власності могла виявлятися приватна ініціатива, яка через приватну автономію вела до самостійного договірному формуванню приватних життєвих стосунків. Римська юриспруденція сформувала й конкретизувала етичні вимоги, необхідні для здійснення правової автономії. До таких вимог увійшли норми *bona fides* (добра воля), *boni mores* (добросовісність), *aeguitas* (рівність, справедливість, благородство), без яких неможливо було спільно жити вільним і рівним індивідам у суспільстві.

У працях «*Bona fides* у цивільному праві», «До питання про суспільний ідеал і відродження природного права», «Теорія права й держави у зв'язку з теорією моралі» Л.І. Петражицький обстоює думку про те, що право зобов'язане своїм походженням індивідуальній ініціативі й договірному началу. Особистість у собі самій носить свої права й власними силами виборює їх та реалізує. Очевидно, що йдеться про природне право, сутність якого є притаманне людині уявлення про належне, яке фактично виявляється в прагненні змінити існуюче [2, с. 12–44; 3, с. 42–84].

На формулі *bona fides* ґрунтувалося право преторів Риму. Л.І. Петражицький звертає увагу на два типи судових процесів, коли судді орієнтувалися на правила *jus civile* (Закони XII таблиць і Закони народних зборів) і коли орієнтувалися на право преторів (*jus honorarium*). Унаслідок едиктів преторів у римському праві виникла видатна формулярна система права. Формула *bona fides* стала ефективним

методом формування й удосконалення в такий спосіб цивільного права [2].

Зі сказаного постає, що у формулах *bona fides, boni mores, aeguitas* укорінена сутність природного права й самодостатньої в ньому мотивації.

Слідом за Г.Д. Гурвічем Л.І. Петражицький проголосив «відродження природного права задовго до того, як це зробив Р. Штаммлер у Німеччині, Ф. Жені у Франції і П.П. Новгородцев у Росії» [4, с. 341]. Згідно з влучним висловлюванням Г.Д. Гурвіча більшість теорій природного права говорять, власне, про інтуїтивне право, яке протистоїть формальному праву: «Весь напрямок «відродженого природного права» є не чимось іншим, як інтуїтивним правом, яке обґрунтовує свою зобов'язуючу силу безпосередньо констатованими «нормативними фактами». Якраз реальність нормативних фактів утворює підставу зобов'язуючої сили права, яке характеризується як «природне» [4, с. 136, 161].

Усе це засвідчує безпосередній зв'язок психологічної теорії права з природно-правовим вченням. Точками співпадання обох теорій щонайперше є інтуїтивне право й нормативні факти.

Плідним опрацюванням проблеми самодостатньої мотивації у сфері права характеризується наукові здобутки М.С. Тімашова. Цей психолог права подібно до Л.І. Петражицького й Г.Д. Гурвіча сутність права вбачає в правовому переживанні. У своїх працях «Сутність права» та «Право як колективно-психологічна реальність» М.С. Тімашов доводить, що таке переживання – це первісна, безпосередня й неподільна реальність. Цю правову реальність мислитель зводить до переживання імперативу «ти мусиш», як у моралі (релігійній чи світській), так і в звичках. На ранніх стадіях культури це «ти мусиш» ще не диференційовано, ще не може бути з впевненістю віднесено подальшим аналізом саме до права, моралі чи звичок. Задача аналізу, згідно з позицією М.С. Тімашовим, полягає в тому, щоб знати чинник, який диференціює.

Учений вважає, що знаходиться він не в змісті конкретного зобов'язання, і не в смислі його, а в одній обставині – у визнанні й підтримці з боку влади (не обов'язково державної). Явище влади таке ж первісне й неподільне, як і переживання «ти мусиш». Із комбінації цих двох первинних даностей і виникає право, явище лише вторинне, воно не має власного «логосу» [5, с. 120–138; 6, с. 36–54].

М.С. Тімашов зазначає: «Моє розуміння права, як і пропонує Г.Д. Гурвіч, віддає данину двоприродності права, його причетності, світу фактів (сушого) і світу цінностей (належного). Г.Д. Гурвіч вбачає цю двоприродність у визнанні нормативних, тобто ціннісних актів, я – у дієвості (факт) норми (цінність)» [5, с. 58–86]. Також учений наголошує: «Право занурено в життя, будучи по суті двоприродним, відносячись і до світу цінностей, і до світу фактів» [5, с. 141].

Як і Г.Д. Гурвіч, М.С. Тімашов вважає, що в дієвому визнанні цінності укорінено «стрижень» права. Таким чином, можна зробити висновок, що теорія права має бути теорією цінностей та оцінок. Враховуючи те, що наука безоціночна, цінності й оцінки є проблемою етики.

У такий спосіб М.С. Тімашов вирішує проблему легітимзації права. Жодна норма права, навіть вільного й динамічного, не в змозі бути самодостатньою. Вона вимагає обґрунтування своєї обов'язкової сили – нормативного факту, який передує їй і безпосередньо втілює цінності в чуттєво розпізнаваному факті, оскільки будь-яка норма ґрунтується на цінності, яка їй передує. Отже, за зовнішніми законодавчими нормами перебувають живі цінності, які здатні за необхідності породжувати нові норми для вирішення справ, що виникають.

Проаналізувавши міркування М.С. Тімашова, можна зробити висновок, що підставою самодостатньої мотивації у сфері права є переживання етичного імперативу «ти мусиш». Право має відображати духовні цінності,

насамперед свободу волі, честь, гідність, справедливість, власність, договір, згоду, безпеку, мир. Усі ці засадничі цінності привносить у право етика як нормативне вчення про обов'язки, вони й утворюють його «логос».

На індивідуальній свідомості як сутності права акцентує увагу М.П. Чижов. Як прибічник психологічного вчення про право цей правознавець наголошує на необхідності для людини усвідомити самостійно, що справжнє право ґрунтується на глибини її власної духовної гідності. Брати коріння права ззовні й прагнути, щоб воно в нас пустило паросток, відносити право – явище власної свідомості та розумної волі – до творення держави є хибною думкою, оскільки очевидним є те, що все, що з'явилося ззовні для нас як чуже, завжди буде зовнішньою силою, обмеженням та утиском. У такому психологічному контексті М.П. Чижов опрацьовує вчення про різні джерела права [7].

Тепер важливо акцентувати увагу на інтуїтивному праві. Те, що свою психологічну теорію права Л.І. Петражицький назвав емотивною й інтуїтивною, має вагомі підстави, які можна виразно простежити, якщо проаналізувати співвідношення інтуїтивного й позитивного права. Інтуїтивним правом є усвідомлення й переживання власної духовної гідності, честі, свободи вибору. Таке переживання є індивідуальним переживанням кожного. Воно існує в нас, а не поза нами. Проте це є власним, індивідуальним переживанням кожним духовних, позачасових цінностей. Гідність людини, її самостійність, її самовизначення – це первісні основні елементи права, які утворюють у ньому самодостатню мотивацію.

На цій підставі інтуїтивні норми істинні, правильні самі по собі, тоді як позитивні норми мають умовне значення. Інтуїтивні норми є вищим критерієм для оцінки позитивних норм, для заперечення їх у разі невідповідності

їхнього змісту інтуїтивним нормам. Із цим пов'язана здатність інтуїтивного права досягати вищого емоційного стану, високого ентузіазму. Емоційна життєвість, інтенсивність правових емоцій у сфері інтуїтивного права вища, ніж у сфері позитивного права. Якщо так, то мотиваційна дія усвідомлення свого обов'язку, тобто права другого (пасивно-правова мотивація) та активного усвідомлення свого права (активно-правова мотивація), а також відповідна виховна дія мають бути у сфері інтуїтивного права сильнішими, ніж у сфері позитивного права [1, с. 377–407]. З особливою виразністю це можна спостерігати у сфері приватної власності, де індивід усвідомлює себе господарем «свого» майна й своєї справи та діє відповідно до цього усвідомлення й переживання «свого».

У сфері приватного права головна роль належить абсолютним природним правам. Засаду приватного права складає принцип *noli me tangere* – ніхто не сміє чіпати мене й мого та втручатися в мої справи, усі зобов'язані стримуватися від зазіхань і миритися з моїм волевиявленням у моїй сфері. Зрозуміло, що тут йдеться про власну духовну гідність, честь, тілесну недоторканість, власність індивіда. Другий головний принцип – *pacta servanda jure* – стосується договорів, а у разі їх порушення діє похідний фундаментальний принцип відшкодування збитків [1, с. 586–587].

У результаті Л.І. Петражицький доходить висновку про те, що емоції є «нормативними», тобто нормами, принципами поведінки. Сфера права й моралі є специфічним місцем нормативних або бланкетних емоцій і, відповідно, самодостатньої, автономної мотивації.

Насамкінець варто зазначити про важливе відкриття в психогенетиці, яке підтвердило феномен інтуїції², а отже, і інтуїтивного права.

Ідеться про відкриття генетичного коду – досягнення людського розуму в

² Інтуїція (від лат. *intuition* – уважно дивлюсь) – 1) здатність безпосереднього розпізнавання істини без обґрунтування доказами; 2) здогад, проникливість, що ґрунтується на попередньому досвіді.

пізнанні розвитку життя. Якщо еволюційна теорія допомогла зрозуміти історію життя, то не менш важливо було зрозуміти саме джерело життя. Відкриття генетичного коду дозволило виразно пояснити й описати феномени репродукції, спадковості, варіації й мутації. Виявилось, що цією універсальною мовою «говорять» усі організми: від вірусів і бактерій до тварин і людини. Це стало найважливішим етапом у вивченні феномену життя та його вражаючої розумної основи.

Природу генетичного коду можна відобразити такою формулою: під час поділу клітина є копією або репродукцією попередньої клітини. Відтак ключем до розуміння генетичного коду є самовідтворенню [8, с. 653–659].

Які філософсько-методологічні висновки постають із питання про генетичний код людини?

Генетичний код – це спадковість. Спадковість виражає себе в психогенетичній пам'яті. Феноменологи довели, що, маючи справу з пам'яттю, ми перебуваємо у сфері духу. Пам'ять є і виявом інтуїції.

Як відомо, теоретики емотивної психології обстоювали троїсту природу людини, а саме те, що тілу властиві відчуття, душі – прагнення, а духу – начала. Інтелектуальні емоції, включно й ейдетична інтуїція або редукція, цілісні.

Відтак точкою співпадання емотивної психології й психогенетики є дух людини як творча й гранична в ній енергія. Розвинена, зріла свідомість, включно й правова, – це сфера духовності. Отже, генетичний код як пам'ять за своєю філософсько-методологічною суттю є феноменологічною ейдетичною редукцією, або поверненням до витоків. У результаті відкриття генетичного коду підтвердило феномен інтуїції, а отже, і інтуїтивного права. Таке підтвердження важливе, оскільки проблема самодостатньої мотивації – це сфера інтуїтивного права.

Підведемо підсумки, які постають із наведеного вище критичного аналізу.

У нашій оцінювальній діяльності ми постійно зустрічаємося з мотиваціями,

не лише похідними, а й первісними, самодостатніми. Щось ми вважаємо цінним тому, що воно цінне в собі – самоцінне. У наших подібних оцінках і виявляються безумовні цінності. Даність, із якою ми їх угледіли, має характер істинної достовірності. Тому пізнання цінностей самоочевидне. У межах пізнання цінностей можливо знаходити низку апіорних і достовірних аксіом.

У сфері права такими апіорними й достовірними аксіомами є гідність людини, її самостійність, її самовизначення. Ці чинники – первісні головні елементи права, які й утворюють у ньому самодостатню мотивацію.

Перспективу подальшого опрацювання обраної проблеми складають такі питання, як самодостатня мотивація у зв'язку з відкриттям генетичного коду людини, роль самодостатньої мотивації у вирішенні проблеми антиномій у сфері права, самодостатня мотивація як засадничий елемент теорії легітиматції держави й права.

Ключові слова: бланкетні емоції, імперативно-атрибутивне (право), імперативне (мораль), інтуїтивне право.

У статті проаналізовано проблему самодостатньої мотивації у сфері права з точки зору психологічного вчення про право. Такий аналіз дав змогу виявити витоків, детермінанти, своєрідні властивості, функції й призначення права в життєдіяльності індивіда й соціуму.

В статье проанализирована проблема самодостаточной мотивации в сфере права с точки зрения психологического учения о праве. Такой анализ позволил выявить истоки, детерминанты, характерные признаки, функции и назначение права в жизнедеятельности индивида и социума.

The article analyzes the problem of self motivation in the field of law in terms of the psychological theory of law. This analysis allowed us to identify the origins, determinants, original features, functions and purpose of law in the life of the individual and society.

Література

1. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л.И. Петражицкий. – СПб. : Лань, 2000. – 608 с.
2. Петражицкий Л.И. *Вона fides в гражданском праве* / Л.И. Петражицкий. – СПб. : Право, 1899. – № 7–8. – С. 20–25.
3. Петражицкий Л.И. К вопросу о социальном идеале и возрождении естественного права / Л.И. Петражицкий. – СПб. : Право, 1903. – 338 с.
4. Гурвич Г.Д. *Философия и социология права. Избранные сочинения* / Г.Д. Гурвич. – СПб. : Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 848 с.
5. Тимашов Н.С. *Сущность права. По поводу новой книги профессора Г.Д. Гурвича* / Н.С. Тимашов // Вестник Русского Юридического Общества «Закон и суд». – 1935. – № 5. – С. 114–143.
6. Тимашов Н.С. *Право как коллективно-психологическая реальность* / Н.С. Тимашов // Труды русского ученого за границей. – Берлин, 1922. – Т. 2. – С. 164–178.
7. Чижов Н.П. *Источники права* / Н.П. Чижов. – М., 1906. – 386 с.
8. Реале Д. *Западная философия от истоков до наших дней : в 5-т.* / Д. Реале, Д. Антисери. – СПб. : Петрополис, 1997– . – Т. 4 : *От романтизма до наших дней.* – 1997. – 880 с.

